

Meindert Fennema

Boekbespreking

Nico Wilterdink,
*Vermogensverhoudingen in Nederland. Ontwikkelingen
sinds de negentiende eeuw*
Arbeiderspers, Amsterdam 1984

Alweer enige tijd geleden promoveerde Nico Wilterdink op een omvangrijk proefschrift getiteld *Vermogenverhoudingen in Nederland. Ontwikkelingen sinds de negentiende eeuw*. Op basis van zeer gedegen en omvangrijk empirisch onderzoek komt de schrijver tot een aantal belangrijke conclusies die ik beknopt zal samenvatten. Daarna waag ik mij aan een aantal kritische opmerkingen naar aanleiding van het theoretisch kader, dat Wilterdink vooral aan het werk van *Norbert Elias* ontleent.

Aan het begin van de negentiende eeuw was het maatschappelijk vermogen in Nederland voor het grootste deel in handen van geldkapitalisten die hun – vooral in de koloniale handel vergaarde – kapitalen belegd hadden in binnen- en buitenlandse staatsobligaties. Zij waren mede daardoor niet direkt afhankelijk van de werkende bevolking in Nederland. De interdependentie tussen de rijke en machtige patriciërs en de verpauperde bevolking was relatief gering. Dat veranderde geleidelijk aan in de tweede helft van de negentiende eeuw als gevolg van de industrialisatie, waardoor niet alleen meer vermogen in Nederland werd geïnvesteerd, maar er ook arbeids- en klassenkonflikten ontstonden.

Kwantitatieve gegevens komen pas beschikbaar vanaf 1894 als de vermogensbelasting wordt geïntroduceerd en als gevolg daarvan vermogenstatistieken worden bijgehouden.

Voor de periode 1894-1974 constateert Wilterdink *drie belangrijke ontwikkelingen*:

1. het nationaal vermogen groeit langzamer dan het nationaal inkomen. Zo is in 1894 het vermogen van de rijkste 3 procent Nederlanders drie maal zo groot als het nationaal inkomen. In 1939 is dat vermogen nog twee keer zo groot als het nationaal inkomen, terwijl in 1951 dat vermogen al kleiner is geworden dan het nationaal inkomen. Hoewel vooral na de tweede wereldoorlog zowel het vermogen van de rijken als het nationaal inkomen zeer snel stijgen, is in 1974 het vermogen van de rijkste 3 procent nog niet de helft van het nationaal inkomen (p. 99). De trend reflecteert de afname van beleggingen in

het buitenland en in Nederlands-Indië. De tweede wereldoorlog en het verlies van Indonesië markeert een belangrijke versnelling in deze ontwikkeling;

2. de grootste privévermogens groeien langzamer dan de kleinere. Er vindt dus een nivellering plaats binnen de houders van vermogenstitels. Was in 1984 nog 48 procent van het nationaal vermogen in handen van de rijkste 3 procent, in 1939 is hun aandeel 34 procent en in 1951 nog maar 21 procent. Tussen 1951 en 1964 blijft dat aandeel konstant, terwijl het tussen 1964 en 1974 daalt tot 11 procent (p. 105);

3. privévermogen groeit langzamer dan semi-privé- en kollektief vermogen. Onder *semi-privé- en kollektief vermogen* verstaat Wilterdink (a) pensioenfondsen, levensverzekeringen en fondsen ten behoeve van sociale verzekeringen, (b) staatsbezit, oftewel het geïnvesteerd kapitaal in de publieke sektor, (c) vermogen van private non-profit-organisaties en (d) het eigen vermogen van NV's, gedefinieerd als het verschil tussen de waarde van het geïnvesteerd kapitaal der onderneming en de totale koerswaarde van haar aandelen. Was in 1894 het nationale vermogen nog gelijk aan het totale privévermogen, in 1951 bedraagt het privévermogen nog maar tweederde van het nationaal vermogen, en in 1960 is het privévermogen nog maar iets meer dan de helft van het nationaal vermogen. Ook in het proces van kollektivisering van vermogen vormt de periode 1939-1951 een breukpunt, zij het dat in de periode 1951-1960 de kollektivisering zich versterkt doorzet (p. 119).

In feite vormen deze drie ontwikkelingen, die de schrijver aanduidt met de termen akumulatie, nivellering en kollektivisering, de hoofdlijnen van het boek, dat voorts bestaat uit een nadere empirische detaillering, een sociologische beschrijving van de maatschappelijke processen die aan de economische gegevens ten grondslag liggen en een theoretische verklaring. Van bijzondere betekenis acht Wilterdink de paradox dat de trends van nivellering en kollektivisering zich juist in periodes van oorlog en economische crisis versterkt lijken door te zetten. Wilterdink voert als verklaring aan, dat de twee wereldoorlogen moderne oorlogen waren waarin de bevolking werd gemobiliseerd (in meer dan één betekenis). Een mobilisatie die leidde tot een versterkt (nationaal) zelfbewustzijn bij de massa en tot een 'quid pro quo'. Daarnaast doorbreken oorlogen vaste routines, gevestigde hiërarchieën en vanzelfsprekendheden omtrent de 'normale' inkomens- en vermogensverdeling. Ten slotte leidden beide oorlogen tot een verandering in de internationale machtsverhoudingen; met name de tweede wereldoorlog en de daaropvolgende dekolonisatie van Indonesië had grote gevolgen voor de Nederlandse vermogensverhoudingen.

Hoewel de poging om uit een aantal historische specifieke omstandig-

heden algemene sociologische wetmatigheden af te leiden wat geforceerd aandoet, lijkt mij het betoog van Wilterdink in grote lijnen juist. Eveneens juist is de konstatering dat de naoorlogse periode vanuit een historisch perspectief geenszins als een periode van 'restauratie' beschouwd kan worden, maar juist gekenmerkt wordt door belangrijke institutionele veranderingen op het terrein van economische politiek en economische structuur. Onderzoek naar de economische en politieke gevolgen van de dekolonisatie van Indonesië bracht mij tot soortgelijke konklusies (zie Baudet, Fennema e.a., 1983). De paradox van de naoorlogse 'restauratie' is dat de economische en politieke vernieuwing zich voltrekt onder leiding van althans een deel van de vooroorlogse elite (zie ook Van den Berge en Fennema, 1985). Men zou in dit verband kunnen spreken van nieuwe wijnen in oude zakken.

Problematischer acht ik de konstatering van Wilterdink, dat juist ook ten tijde van de Grote Depressie zich een tendens tot nivellering heeft voorgedaan (p. 114).

Empirisch is zijn vaststelling maar gedeeltelijk juist. Uit de tabel waar de schrijver naar verwijst blijkt dat deze nivellering van vermogen tussen 1930-1935 inderdaad optreedt, maar tegelijkertijd blijkt dat die nivellering tussen 1935 en 1939 weer gedeeltelijk ongedaan gemaakt wordt (p. 113). De gekonstateerde nivellering lijkt vrijwel uitsluitend een gevolg van de spektakulaire daling der aandelenkoersen die in 1935 zijn dieptepunt heeft bereikt en daarna weer snel stijgt totdat het indexcijfer van 1938 dat van 1929 weer benadert. Gemeten naar de werkloosheidscijfers is het herstel veel minder spektakulair (in 1938 is er nog een werkloosheidspercentage van 26 procent; De Vries, 1973, 102). Wilterdink geeft geen verklaring voor het feit dat de nivellering van vermogen juist in de Grote Depressie zo opvallend toenam. Mijns inziens vormt, naast de spektakulaire koersdaling der aandelen als gevolg van de 'krach', vooral het ineensstorten van de koloniale handel een gewichtige faktor. Terwijl het volume van de Indische export tussen 1929 en 1934 gelijk blijft of zelfs stijgt, daalt de waarde van de export voor de meeste produkten tot eenderde van de waarde in 1929 (Baudet, Fennema e.a., 1983, 39). Men zou kunnen zeggen dat de ondergang van het koloniale kapitaal, dat tot 1940 de belangrijkste bron vormt van de grote privévermogens, in Nedeland zich al in de Grote Depressie aankondigt. Een nadere analyse is daarom zo interessant, omdat alles erop wijst dat in de huidige economische crisis er geen sprake is van nivellering van vermogen, maar integendeel, juist van een denivellering, analoog aan de periode 1935-1939.

Vermogensnivellering

Ik kan met de analyse van Wilterdink in grote lijnen instemmen, maar

waar het gaat om de relatie tussen accumulatie, vermogensnivellering en kollektivisering heb ik toch een aantal vragen. In de eerste plaats vraag ik mij af of Wilterdink zich voldoende gerealiseerd heeft dat de verschuiving van privévermogen naar semi-privé- of kollektief vermogen niet alleen betekent dat het privévermogen als inkomensbron in betekenis afneemt, maar ook dat, ceteris paribus, de betekenis van 'inkomen uit arbeid' voor de rijkste Nederlanders relatief toeneemt. Immers, waar vroeger maatschappelijke rijkdom als privévermogen verscheen, doet zich die maatschappelijke rijkdom nu voor als semi-privé- of kollektief vermogen. Het beheer over instellingen waarin het semi-privévermogen is georganiseerd, met name dat over de grote NV's, is nog steeds in handen van een kleine en relatief gesloten elite. Zo is het aandeel van adel en patriciaat in de groep van personen met ten minste vier topfuncties in het Nederlandse bedrijfsleven tussen 1900 en 1962 vrijwel niet veranderd; het bedraagt in die periode zo'n 50 procent. Pas na 1962 neemt dat aandeel af, tot ongeveer 35 procent in 1969 en 25 procent in 1976. Bovendien spelen familiebanden binnen deze groep van centrale besluitvormers nog steeds een belangrijke rol (Van den Berge en Fennema, 1985). Een en ander impliceert, dat het inkomen van deze groep (en aanverwante groepen) in toenemende mate in de statistieken verschijnt als inkomen uit arbeid, hetgeen, terzijde, een bijdrage zou kunnen vormen aan de groei van de arbeidsinkomensquote (p. 174).

Dit betekent tevens dat de vermogensnivellering niet noodzakelijk een nivellering van maatschappelijke rijkdom betekent. Kijken we naar de inkomenshervreiding in de door Wilterdink beschreven periode, dan blijkt dat de groep van hoogste inkomensstrekkers er tussen 1900 en 1960 wel op achteruitgegaan is, maar niet ten gunste van de laagste inkomens: "De minst welvarende helft van de bevolking heeft in 1962 slechts 1 procent van het totale inkomen meer weten te bemachtigen dan in 1921, waaruit kan worden gekonkludeerd dat de nivellering zich binnen de 'top' heeft afgespeeld. Bekijken we de mutaties per deciel, dan valt het op, dat het inkomensaandeel van de rijkste 10 procent der inkomensstrekkers tussen de genoemde jaren met ruim 1/5 is gedaald. Van deze daling van 40 naar 31 procent van het totale inkomen hebben het derde en het vierde deciel het meest geprofiteerd, daarna het vijfde en het tweede deciel" (Douben, 1970, 108).

Er is dus duidelijk sprake van vermogens- en inkomensnivellering, maar deze nivellering beperkt zich tot de bovenlagen van de bevolking. Een konklusie die niet in tegenspraak is met wat Wilterdink beweert, maar die bij hem te weinig benadrukt wordt, vooral daar waar hij zich waagt aan algemene beschouwingen over de maatschappelijke kontekst waarbinnen zich deze economische processen zich voltrekken. Immers als het zo is dat vakbonden bij die nivellering een belangrijke rol gespeeld hebben, zoals Wilterdink op verschillende

plaatsen suggereert, dan vraagt men zich af hoe het komt dat de achterban van die vakbonden van de nivellering weinig of niets gemerkt heeft. Een verklaring van dit verschijnsel is binnen Wilterdinks theoretisch kader van toenemende interdependenties en verschuivende machtsbalansen heel goed mogelijk.

Immers, het taylorisme en het fordisme vereisten een organisatiestructuur waar in een nieuw type funktionarissen zorg draagt voor de discipline in en de organisatie van het productieproces. De verschuiving van privé- naar semi-privé- en kollektief vermogen ging gepaard met het ontstaan van een financieel-ekonomisch netwerk waar in financiële specialisten een centrale rol gaan vervullen. De opkomst van deze groepen verklaart mede de relatieve inkomensdaling van de allerrijksten, die overigens, zoals ons onderzoek naar verwantschapsstructuren in de financieel-ekonomische elite heeft aangetoond, nog steeds centrale posities innemen in de ekonomische besluitvormingsstructuur.

Marxistische verklaringen

Kan ik met de algemene strekking van Wilterdinks betoeg instemmen, veel minder waardering heb ik voor de wijze waarop hij marxistische theorie te lijf gaat. Het is op zichzelf juist dat de marxistische klasstheorie elementen bevat die zich met zijn analyse niet verdragen. Het idee van een klassenpolarisatie, gekoppeld aan een Verelendungs-theorie, is in zijn simpele, Europa-centrische vorm zeker onjuist. Ook de funktionalistische elementen in de marxistische staatstheorie worden door Wilterdink terecht afgewezen.

Maar juist op het terrein van de kollektivisering van vermogen heeft de analyse van Marx een aantal inzichten opgeleverd die Wilterdink geheel negeert. Zo staat de moderne NV centraal in Marx' akkumulatietheorie: "De wereld zou nog steeds geen spoorwegen hebben als men had moeten wachten tot de akkumulatie dusdanig ver was voortgeschreden dat enkele individuele kapitalen groot genoeg waren geweest voor de bouw van een spoorweg. Centralisatie bracht dit daarentegen in een oogwenk tot stand door middel van de NV-vorm" (Marx, *Das Kapital* I, 656).

Met die ontwikkeling wordt het kapitaal los gemaakt van personen, het wordt maatschappelijk kapitaal. En meer dan honderd jaar later spreekt de Nederlandse ekonoom *H.W. de Jong* nog steeds over de NV als een van de grootste innovaties in de geschiedenis van de mensheid. De voordelen van de NV kunnen worden samengevat "in de principiële mogelijkheid van het voortgezette bestaan van de corporatie, los van de personen, waardoor duurzame accumulatie van vermogen tot stand kan komen". De Jong (1979, 21) spreekt in dit verband van verwantschap met wat Wilterdink 'semi-privévermogen' noemt. Deze ontwikkeling leidt volgens Marx niet tot een demokratisering, zoals Wilterdink suggereert, maar tot een verder-

gaande *centralisering* van de besluitvorming in de economie: "Dit is de opheffing van de kapitalistische produktiewijze binnen de kapitalistische produktiewijze zelf, en daarmee een zichzelf opheffende tegenspraak, die prima facie louter een overgangsfase naar een nieuwe produktievorm lijkt te zijn. Het verschijnt dan ook als een dergelijke tegenspraak. In bepaalde sferen leidt het tot monopolievorming en roept het daardoor staatsinmenging op. Het reproduceert een nieuwe financiële aristocratie, een nieuw soort parasieten in de vorm van projektontwikkelaars, spekulanten en directeuren-in-naam; een heel systeem van zwendel en bedrog rond de oprichting van maatschappijen, de emissie van en de handel in aandelen. Het is partikuliere produktie zonder de controle over partikuliere eigendom" (Marx, *Das Kapital* III, 454).

Het is niet de bezadigde en afstandelijke stijl die in onze tijd een academisch proefschrift kenmerkt, maar het valt niet te ontkennen dat Marx hier de verschuiving van privévermogen naar semi-privé- en kollektief vermogen aankondigt.

Op grond van het hierboven aangehaalde onderzoek naar verwantschapsstructuren in de financieel-ekonomische elite meen ik te kunnen aantonen dat de generatiegewijze overdracht van kapitaal op basis van privébezit van produktiemiddelen, zo karakteristiek voor het familiebedrijf, inderdaad vervangen is door een proces van klassevorming waarin niet meer de generatiegewijze overdracht van privévermogen de spil vormt, maar veeleer de generatiegewijze overdracht van toegang tot de centrale posities in het netwerk van dubbelfunkties in het bedrijfsleven. Verwantschapsstructuren spelen daarbij een veel grotere rol dan algemeen wordt aangenomen, maar niet meer in die zin dat specifieke posities van vader op zoon worden doorgegeven. Het netwerk van verwantschapsrelaties vormt tegenwoordig veeleer een algemene rekruteringsbasis voor de posities die tezamen een netwerk van dubbelfunkties vormen. In die zin vindt de trend naar semi-privé- en kollektief vermogen zijn pendant in een loskoppeling van de direkte relatie tussen familie en onderneming, waarvoor een proces van rekrutering en selektie in de plaats treedt vanuit een minder nauw afgegrensd elitenetwerk.

Helaas gaat Wilterdink ook volledig voorbij aan het werk van een aantal marxisten die zich recentelijk hebben beziggehouden met akkumulatietheorieën en processen van klassevorming. Het werk van *Wladimir Andreff* (1976), *Michel Aglietta* (1976), en in Nederland *Kees van der Pijl* (1983) en schrijver dezes, om er enkele te noemen, wordt door Wilterdink niet genoemd. Zij gaan, ieder vanuit zijn eigen perspektief, uit van de begrippen *vermaatschappelijking van kapitaal* en *akkumulatiewijze*. Ze hebben de idee van vermaatschappelijking van het kapitaal, als een tweezijdig proces van socialisering van

produktie en kollektivering van vermogen, verder uitgewerkt. In plaats van te veronderstellen dat een en ander wel spoedig tot een socialistische revolutie zou moeten leiden, zoals Marx deed, gaan zij ervan uit dat deze nieuwe vormen van eigendom en beheer (en de scheiding daarvan) samenhangen met een nieuwe akkumulatiewijze, intensieve akkumulatie, die op haar beurt weer vervangen wordt door een 'progressieve' akkumulatiewijze, waarin de vermaatschappelijking van de produktie zich op een nieuwe, fordistische basis verder ontwikkelt. Juist omdat deze theorieën zich richten op de crises in het kapitalisme hadden zij een bijdrage kunnen leveren aan de interpretatie van de paradox dat de tendens tot kollektivering van vermogen zich juist in periodes van oorlog en economische crisis heeft gemanifesteerd. Een discussie met deze richting in het marxistisch onderzoek was met name ook interessant geweest omdat daardoor de ontwikkeling van vermogensverhoudingen meer aan de ontwikkeling van de produktiestructuur zou zijn gerelateerd. Het ontbreken daarvan is naar mijn mening de voornaamste zwakte in het indrukwekkende proefschrift van Nico Wilterdink.

Literatuur

- M. Aglietta, (1976) 1979, *A Theory of Capitalist Regulation: the US experience*, Verso, Londen
- W. Andreff, 1976, *Profits et structures du capitalisme mondial*, Calmann Levy, Parijs
- H. Baudet, M. Fennema e.a., 1983, *Het Nederlands belang bij Indië*, Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen
- T. van den Berge en M. Fennema, 1985, Verwantschapsstructuren in de financieel-economische elite, *Het Sociologisch Tijdschrift*, februari 1985, 927-950
- N.H. Douben, 1970, *Het herverdeelde inkomen*, Kluwer, Deventer
- M. Fennema, 1982, *International Networks of Banks and Industry*, Martinus Nijhoff Publishers, Den Haag etc.
- H.W. de Jong, 1979, *Paradoxe economie*, Spruyt, Van Mantgem en De Does, Leiden
- K. Marx, *Das Kapital. Kritik der Politischen Okonomie*, Band I, MEW 23 en Band III, MEW 25, Dietz Verlag, Berlijn, beide 1972
- K. van der Pijl, 1983, *Imperialism and Class Formation in the North Atlantic Area*, Diss. Universiteit van Amsterdam (een bewerking van dit proefschrift verscheen in 1984 onder de titel *The Making of an Atlantic Ruling Class* bij Verso, Londen)
- J. de Vries, 1973, *De Nederlandse economie tijdens de 20ste eeuw*, De Nederlandse Boekhandel, Antwerpen/Utrecht